

KAPRONCZAY KÁROLY:
AZ 1848–1849. ÉVI SZABADSÁGHARC
VOLT HONVÉDORVOSAINAK SORSA TÖRÖK FÖLDÖN¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével**
Közreműködött: Szállási Árpád

Az 1848/49. évi magyar szabadságharc katonai egészségügyét tárgyaló feldolgozások nagy vonalakban feltárták a honvédorvosi kar tevékenységét, több esetben nyomon követték egyes személyek későbbi sorát is.² A világosi fegyverletétel után a honvédség közel 840 tiszti állományú honvédorvosa közül 31 fő menekült a török birodalom területére, elsősorban azok, akik a szabadságharc előtt a császári hadseregben szolgáltak és 1849 áprilisában hűségesküt tettek a Függetlenségi Nyilatkozatra. Itthon súlyos börtönbüntetés vagy halálos ítélet várt volna rájuk. Néhányan forradalmi tevékenységük miatt (Gaál Gusztáv, Hammerschmidt Károly, Kálazdy Móric, Fontana Fermo) kérték a török hatóságok védelmét. Az európai egyetemen végzett orvosok részére a rendkívüli orvoshiánnyal küzdő török állam már az 1830-as évektől jól fizetett állásokat ajánlott fel. Működési engedélyüket nem kötötték az iszlám vallás felvételéhez.

¹ Forrás: Kapronczay Károly: Az 1848–1849. évi szabadságharc volt honvédorvosainak sorsa török földön. = Különlenyomat a Honvédorvos XXXI. évf., 1979. 3–4. számából. pp. 301–308.

² A szerkesztő e témakörből az alábbi szakirodalmi forrásokat tartja kiemelendőnek:

Ács Tivadar: Akik elvándoroltak. Bp., 1940. 291 p.

Ács Tivadar: Kossuth papja: Ács Gedeon. Vác, 1940. 220 p.

Ács Tivadar: New-Buda. Bp., 1941. 322 p.

Ács Tivadar: Magyar úttörők az Újvilágban. László Károly 1850–67. évi naplójegyzetei a Kossuth-emigráció amerikai életéből. Bp., 1942. 199 p.

Ács Tivadar: A száműzöttek. Fiala János és Árvay László emlékiratai. Bp., 1943. 246 p.

Ács Tivadar: Népek tavasza. Ismeretlen levelek, naplójegyzetek a magyar szabadságharc és emigráció korából. Bp., 1942. 332 p.

Ács Tivadar: Magyarok Latin-Amerikában. Bp., 1944. 36 p.

Ács Tivadar: Magyarok idegenben. Bp., 1946. 192 p.

Áldor Imre: Vázlatok az emigráció életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva írta —. Pest, 1870. 182 p.

Berzeviczy Albert: Visszaemlékezések 1849-re. In: Török-Magyar Almanach 1915.

Bugyi Balázs: Orvosok az Olaszország egyesítéséért harcoló magyar légióban = Honvédorvos 30 (1978) 4. sz. pp. 355–356.

Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. 1. köt. Bp., 1927. 929 p. [Magyarország újabbkori történetének forrásai]

Imrefi [Vachott Imre]: A magyar menekültek Törökországban. Ismeretlen adatok az 1848-diki Emigratio történetéhez. A menekhelyeket és a belzés főpontjait térképpel. Pest, 1850. Heckenast. VIII. 178 p.

Jánossy Dénes: Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient. Bp., 1939. p. 4, 171.

Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. Bev. tanulm. összeáll.: —. 1–2 köt. Bp., 1940–1948. XIV, 895; XII, 1086 p. [Magyarország újabbkori történetének forrásai]

Kertbeny [Károly], Karl Marie: Alphabetische Namenliste ungarischer Emigration. 1848–1864. (Brüssel–Leipzig, 1864) IV, 103 p.

Szalczér Sándor: A magyar emigránsok Törökországban 1849–1861. Pap János emigráns, m. kir. kuriai ny. iroda-igazgató följegyzései nyomán. Kidolgozta: —. Pécs, 1893. 462 p.

Veress Sándor: A magyar emigratio Keleten. 1–2. köt. Bp., 1878. 348, IV; 425, VI p.

1849. szeptember elején csupán Vidinben, a lengyel és az olasz légió katonáival együtt közel 6000 menekült katona tartózkodott. Kiadatásukat a bécsi kormány kezdettől fogva szorgalmazta. A volt császári tisztek között nagy riadalmat okozott Andrássy Gyula 1849. szeptember 18-i konstantinápolyi levele, amelyben arról tájékoztatta a menekülteket, hogy kiadatásukat a török kormány elhatározta és egyetlen menekülési mód az iszlám vallásra való áttérés és a katonai szolgálat vállalása. Valójában ez a levél siettetett az áttérést és a török hadseregbe való belépést, de a vidini táborból csak 4 tábornokot (Bem, Guyon, Kmety, Stein), 4 ezredest, 10 őrnagyot, 5 orvost, 27 századost, 26 fő- és alhadnagyot, 250 honvédot és 8 polgári személyt jelentett. (A lengyelek közül 102, az olaszok közül 41 és a németek közül 63 személy követte példájukat). Kossuth Lajos sem értett egyet vallási áttérésükkel és török katonai szolgálat vállalásukkal, de ellenszenvet váltottak ki a tábor jó néhány lakója részéről is. A renegátokkal való kapcsolat mégsem szakadt meg, sőt később a törökországi magyar menekültek támogatói lettek. A török birodalom különböző részein (Damaszkusz, Aleppó, Isztambul, Bagdad stb.) jelölték ki szolgálati helyüket. Egy részük később részt vett a krími háborúban.

A volt honvédorvosok közül először csak három (Gaál Gusztáv – Veli bég, Robay János – Ahmed pasa, Schneider Antal – Husszein bég), később még kettő (Hammerschmidt Károly – Abdullah effendi, Mustárdy János – Juszuf effendi) lépett 1849 őszén be a török hadseregbe. Tevékenységük a magyar–török orvosi kapcsolatok ma még alig ismert területe, pedig fényes pályát futottak be, jelentős szerepet játszottak a török katona-egészségügy fejlesztésében.

A török katonai szolgálatba lépett honvédorvosok közül elsőnek Gaál Gusztáv nevét kell említenünk, aki már a magyar szabadságharc előtt jelentős tudományos szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. A bécsi második (1848. októberi) forradalomban játszott szerepe miatt, az osztrák követ állandóan kiadatását szorgalmazta. Gaál Gusztáv 1816. február 16-án született Ákosfalván. Előtanulmányait Marosvásárhelyen végezte, majd 1834 őszén a bécsi egyetem hallgatója lett. Ifjú medikusként látogatta Rokitanszky, Hebra és Skoda előadásait és 1841-ben, a kopogtatásról és a hallgatózásról írott disszertációja alapján, avatták fel orvosdoktornak. Avatási értekezése bővített formában 1842-ben jelent meg.³ Nem sokkal később németre fordította T. W. Jones fülgyógyászati munkáját, majd 1846-ban figyelemre méltó könyvet írt a fizikális diagnosztika alkalmazásáról a sebészet, a szülészet és a nőgyógyászat területén. Szépen indult orvosi pályája, hiszen végzése után két évig a bécsi közkórházban, majd 1844-től Skoda klinikai asszisztenseként működött. Több tanszéki előadást tartott a kopogtatásról a hallgatóknak, akik közül későbbi honvédorvos társai is kerültek ki. A bécsi medikusok körében nagy népszerűségnek örvendett, miután szoros kapcsolatot tartott fenn a császárváros radikális köreivel. Az 1848. októberi bécsi felkelésben, a Légión orvos századosa lett. A felkelés bukása után elmenekült Bécsből és Pesten felvételre jelentkezett a szervezés alatt álló honvédségnél. Stáhly Ignác dandár-főorvosi beosztást adott neki, de előbb Tiszafüreden, később Egerben tábori kórházi főorvosként működött. 1849 tavaszán – törzsorvosi rangban – Görgői hadseregének kórházi felügyelőjévé és a mozgó tábori kórházak igazgatójává nevezték ki. Július végén–augusztus elején – ideiglenes jelleggel – Szeged katonai főorvosa volt. Gaál Gusztáv nevéhez fűződik a javaslat a honvédpótlók szakszerű szakmai kiképzésére.

A szabadságharc bukása után Gaál Gusztáv is Vidinbe menekült, ahonnan az osztrák követség – többedmagával – azonnali kiadatását kérte. Mielőtt török katonai szolgálatot vállalt volna, 1849. szeptember 11-én – Regelsberg bécsi orvossal és Robay János orvos hadnaggyal együtt – hűségnyilatkozatot tett Kossuth Lajosnak. 1849. szeptember 23-án felvette az iszlám vallást és Veli bég néven ezrdesi ranggal „vezérorvosi” beosztást nyert. Először az alexandriai katonai kórház igazgatójának, de már 1850 májusában az isztambuli orvosi akadémia tanárának nevezték ki. Az osztrák követség tiltakozása miatt Szíriába vezényelték és Kmety György (Iszmail pasa) parancsnoksága alatt vezérorvosi tisztséget töltött be. Részt vett a krími háborúban, a Kars várában működő tábori kórháznak volt a vezetője. A háború befejezése után újból elfogadta az orvosi akadémia belgyógyászatanári, egyben a központi katonai kórház főorvosi tisztségét is. Hamarosan a török főváros legtekintélyesebb orvosai közé emelkedett és hosszú törökországi

³ Das nötigste über Auscultation und Percussion. Wien, 1842.

orvosi gyakorlata alatt ott a bécsi belgyógyászati iskola szellemét teremtette meg. Letelepedése ellenére nem szakította meg kapcsolatát egykori bécsi barátaival. Így jelenhetett meg 1861-ben Bécsben a Taschenencyklopädie der praktischen Medizin c. könyve. Jó kapcsolatot tartott fenn a magyar emigrációval is, gyakran megjelent az isztambuli Magyar Nemzeti Igazgatóság rendezvényein. Kórházi szemleúton tartózkodott Boszniában, amikor 1862. március 9-én Szarajevó közelében kolerában elhunyt.

Az isztambuli orvosi akadémia tanára lett Hammerschmidt Károly (1800–1874) honvéd törzsorvos is, aki a törökországi magyar emigráció egyik legnagyobb tudományos tekintélynek örvendő egyéniségének számított. Bécsben született 1800. január 11-én, ahol erdélyi származású apja kincstári tisztviselőként működött. Erdélyi előtanulmányok után gazdasági pályára készült és már az 1820-as évek végén ismert entomologus és a Landwirthschaftliche Zeitung szerkesztője lett. Közel harmincéves korában fogott orvosi tanulmányokba és 1837-ben szerzett orvosdoktori oklevelet a bécsi egyetemen. Végzése után az állattani tanszéken működött előadóként, egyben a helyi Irgalmas Kórház sebészfőorvosi tisztségét is betöltötte. Jó kapcsolatot tartott fenn a magyar orvostudománnyal: 1847. augusztus 16-án a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Sopronban megrendezett Vándorgyűlésén az éterről és az altatásnál használatos eszközökről előadást tartott: több természettudományos (növény-, ásvány- és állattani) előadáson, értékes hozzászólásokkal hívta fel magára a figyelmet.

Az 1848. októberi bécsi felkelés idején ismerkedett meg Bem Józseffel és sebészi teendőket látott el a felkelőknél. A felkelés leverése után menekülnie kellett Bécsből és Bem kíséretében érkezett Magyarországra. Mindvégig Bem seregében működött, törzsorvosként több erdélyi tábori kórházban szolgált. A temesvári csatát után Bem kíséretével együtt menekült Vidinbe, ahol 1849 októberében felvette az iszlám vallást és az Abdullah nevet. Már 1849 decemberében tanári megbízást kapott az isztambuli orvosi akadémián, de az osztrák követség tiltakozása miatt, a damaszkuszi kórházba osztották be sebésznek. Itt került kapcsolatba Guyon (Kursid pasa) tábornokkal, akinek törzsénél szolgált Anatóliában és részt vett a krími háborúban is. A krími háború után kilépett a hadseregből és az isztambuli kórházban orvoskodott. Gaál halála után az orvosi Akadémia belgyógyász-tanári tisztségét kapta meg, majd 1873-ban az ásványtan és a zoológia tanára lett. Szakirodalmi tevékenységet török nyelven is fejtett ki, számos tankönyvet írt és fontos adatokkal gyarapította a Boszporusz vidékének geológiai és zoológiai ismereteit. Isztambulban természettudományi múzeumot alapított és rendezett be. 1874. augusztus 30-án hunyt el Isztambulban, haláláról az 'Orvosi Hetilap' is beszámolt.

Az emigrációs irodalomban gyakran keverik Hammerschmidt Károly és két fivére, József Adolf és Ferdinánd személyét. Hammerschmidt József Adolf (1799–1865) a pesti egyetemen szerzett seborvosi oklevelet, majd Árva megyében működött megyei sebészként, a hímlőoltások területén vívott ki magának tekintélyt. 1849 januárjában belépett a honvédségbe, ahol hadnagy-orvosként küzdötte végig a szabadságharcot. 1849 júniusában Guyon Richard délvidéki tartalékhadseregéhez vezényelték, majd augusztusban parancsnokával együtt török földre menekült. Csak 1851-ben vette fel az iszlám vallást, majd Ali effendi néven szolgált Anatóliában, fivérével Károllyal együtt Guyon török hadtestében. A krími háború után rövid ideig magánorvosként működött Izmirben, majd amnesztiát kért és hazatért. Ugyancsak török földre menekült a harmadik testvér Hammerschmidt Ferdinánd Károly (1810–1869) honvédorvos is, aki a pesti egyetemen 1838-ban szerzett orvosdoktori oklevelet és rövid ideig Szatmár megye (1838–1841) tiszteletbeli főorvosa volt. 1841-ben belépett a császári hadseregbe és több galíciai helyőrségben szolgált, de 1848 nyarán kérte átvételét a honvédséghez. Törzsorvosként szolgált az erdélyi hadszíntereken, majd 1849 augusztusában Törökországba menekült. Nem lépett be a török hadseregbe, hanem Várnában és környékén mint polgári orvos praktizált. A kiegyezés után amnesztiát kapott és hazatérése után Brassóban élt.

A törökországi magyar emigráció visszaemlékezéseiben gyakran emlegetik Robay János nevét is, aki Ahmed Hekim pasa néven fényes pályát futott be a török hadseregben. Eredeti neve Romich volt. Az újvidéki születésű ifjú 1846-ban szerzett orvosdoktori oklevelet a bécsi Katonaorvosi Akadémián, utána Itáliában teljesített szolgálatot. A szabadságharcot a 12.

huszárezreddel együtt küzdötte végig törzsorvosi rangban. – 1849. augusztus végén Vidinbe menekült. Elsők között lépett be a török hadseregbe és Ahmed pasa néven előbb Egyiptomban, majd a mai Irak területén „vezérorvos”-ként működött. Törökországi tevékenységéről az emigrációs irodalomból annyi ismeretes, hogy 1855 szeptemberében Bagdadban, egy lázadás leverése közben vesztette életét 35 éves korában.

A török hadseregben szolgálók közül a legmagasabb rangot és „főtörzsorvosi” beosztást Schneider Antal nyert el, aki a krími háborúban magas török katonai kitüntetést kapott.⁴ Schneider Antal (1816–1897) a bécsi egyetemen szerezte orvosdoktori oklevelét (1840), majd Temes megyébe került, mint gyakorló orvos. 1848 tavaszán csatlakozott előbb a nemzetőrséghez, de pár hónap múlva Damjanich seregében szolgált, előbb hadnagyi, később századosi rangban. Személyes bátorságával és leleményességével több alkalommal is kitüntette magát: 1849 februárjában, mint kém, fontos információkat szerzett az ellenségről. Bem seregében a piski csatában vitézi erényeket csillogtatott meg. Különben a piski csata után ő kezelte Bem kézsérülését és ettől kezdve a lengyel tábornok, betegség esetén csak hozzá volt bizalommal. A temesvári csata után Bessel együtt menekül és hosszú ideig saját költségéből fedezi a tábornok kíséretének kiadásait. Bessel együtt lépett be a török hadseregbe, ahol Husszein bég néven ezredorvosi beosztásban szolgált Damaszkuszban és Aleppóban. Kálazdyval együtt kezelte a sokat betegeskedő Bem tábornokot és halálos ágyánál is jelen volt. Schneider élete végéig ereklyeként őrizte Bem halotti leplét és ápolta barátságuk emlékét.

A krími háborúban az egyik arab hadsereg vezérorvosi tisztségét töltötte be és egyéni bátorságáról ismét tanúbizonyságot tett: az egyik stratégiai fontosságú erődöt az általa vezényelt rohammal foglalták vissza, amiért magas katonai kitüntetésben részesült. A háború után leköszönt katonai rangjáról, mivel az akadályozta a magyar emigrációval való kapcsolatában. Isztambulban telepedett le és az ott élő magyarok egyik vezetője lett. Itt került kapcsolatba Klapka Györggyel, valamint Garibaldi törökországi megbízottaival. Vagyonát áldozta a szervezkedésre: a Magyar Nemzeti Igazgatóság egyik vezetőjeként szervező munkát végzett az egykori magyar honvédek között az olasz szabadságmozgalom támogatására. A török rendőrség – külpolitikai okok miatt – nem nézte jó szemmel Schneider tevékenységét és „pénzhamisításban való részvétel” (valójában az olaszok javára gyűjtött pénzüsszeggel való tevékenység) miatt tartóztatták le és 15 évi várbörtönrre ítélték. Az angol követ két év múlva amnesztiát járt ki részére. – 1860-ban Korfura ment át és folytatott orvosi gyakorlatot. Még ebben az évben az Itáliában Garibaldi oldalán harcoló Magyar Légiónak lépett be és közel nyolcvan ütközetben vett részt.

A kiegyezés után amnesztiakérelmét elutasították. Andrássy Gyula közbenjárására sikerült mégis felvenni a hazatérők névjegyzékére, azzal a kikötéssel, hogy külön hűségesküt kell tennie az uralkodóra. Hazatérése után Budapesten sokáig rendőri felügyelet alatt állott; a politikai tevékenységtől és az orvosi gyakorlattól eltiltották. A régi barátok, elsősorban Klapka György segítségével tudott a budai Pénzügyi Igazgatóságon tisztviselei állást nyerni. Az itteni szerény fizetésből tartotta el családját. 1897. szeptember 1-jén hunyt el Budapesten.

Kálazdy Móric (1819–1875) főtörzsorvos a bécsi egyetemen szerezte orvosdoktori oklevelét (1843).⁵ Wattmann sebészeti klinikáján asszisztensnek nevezték ki; kiváló sebész hírében állt, amikor 1848 júniusában – professzora ajánlásával – honvédorvosi állást kért az egyik szervezés alatt álló honvédezászlóaljban. Már Bécsben aktív résztvevője volt az 1848. március 13-i forradalmi mozgalmaknak; az ifjúság nevében köszöntötte Bécsben a magyar országgyűlés küldöttségét.

Kezdetben Kanizsán volt sebész főorvos, majd Lőcsén és Komáromban állt a tábori kórház élén. 1849 januárjától a VII. hadtest „rendező főorvosává” nevezték ki. Ebben a minőségében számos tábori kórház (Győr, Tata, Bátorkeszi, Perbet, Léva, Nyitra, Martonvásár stb.) szervezését irányította. Lumniczer kitűnő orvosnak minősítette és magasabb beosztásra javasolta 1849 júliusában. A világosi fegyverletétel után török földre menekült és a vidini tábornok 1849

⁴ Részletesebben: Kapronczay Károly: Schneider Antal. = Orvosi Hetilap, 1976. p. 1109.

⁵ További források: Kakuk Zsuzsa: Kossuth kéziratai a török nyelvről. Bp., 1967. pp. 63–64.; Orvosi Hetilap, 1875. p. 729.; Radical Lap 1848. júl. 1. (24. sz.).

októberében Bem kíséretében hagyta el. Bár felvette Szulejmán néven az iszlám vallást, polgári orvosként követte Bem tábornokot. Ez annál is lényegesebb volt számára, mivel így szabad mozgása volt a török birodalom területén. Annak ellenére, hogy főleg Bem törzsénél tartózkodott, gyakran fordult meg az emigráció más fontosabb központjaiban (Isztambulban, Sumlában stb.). Az emlékiratok szerint ő is segítette Kossuthot török nyelvi tanulmányaiban.

A krími háború idején Kálazdy katonai szolgálatot vállalt és a Boszporusz partján egyik katonai kórház vezetője volt. A háború befejezése után leköszönt tiszti rangjáról és a török fővárosban magánorvosi gyakorlatot folytatott. Jó kapcsolatban állott az isztambuli magyar emigrációval, bár nem rokonszenvezett Kossuth-ellenes irányzatukkal. Schneider bebörtönzése után elhagyta a török fővárost, előbb Krétán, majd Korfu szigetén telepedett le. Kálazdy is élt az 1867-es amnesztiával és hazatérve Gyöngyöst választotta otthonának. Itt halt meg 1875. március 22-én.

Mustárdy János (1789–1858) – eredeti nevén Jean De La Musch – még a napóleoni háborúk idején került orvosként Magyarországra. A visszavonuló francia seregtől lemaradva, magyar nővel kötött házasságot. Nevét az 1820-as években magyarosította és 1836-ban Szilágy-Somlyó megye másodfőorvosi állását kapta meg. Közel a hatvanadik évéhez lépett be a honvédség kötelékébe törzsorvosként és magyarnak nevelt fiával együtt vett részt a szabadságharcban. A bukás után ő is török földre menekült, ahol előbb a francia követ orvosa volt, később belépett (1851) a török hadseregbe. A birodalom különböző városaiban szolgált, míg végül a horvát születésű (eredeti nevén Michael Lotis) Omer pasa parancsnoksága alatt a bagdadi helyőrség főorvosa lett. – 1858 májusában a török uralom ellen felkelt arabok, több török tiszttel együtt Mustárdyt is megölték.

Sok rejtély övezi Dempwolf Adolf (1828–1863) szebeni születésű honvéd hadnagyot, aki élelmezési tisztként 1849 februárjában került Bem erdélyi hadseregébe. A szabadságharc bukása után Vidinben felvette az iszlám vallást, de katonai szolgálatot nem akart teljesíteni. Rosszul végződött üzleti vállalkozása után, beiratkozott az isztambuli orvosi akadémiára, ahol 1854-ben seborvosi oklevelet szerzett és katonai szolgálatba lépett. A krími háborúban Szulejmán binbasi (örnag) néven és ranggal vett részt, hamarosan béggé, 1856-ban pasává nevezték ki. A háború végén az isztambuli katonai kórház parancsnoka, később az orvosi akadémia sebésztanára lett. Gyorsan ívelő pályáját annak köszönhette, hogy csatlakozott Abdul Aziz trónkövetelő csoportjához, akik Abdul Medzsid uralmát akarták megdönteni. A visszaemlékezések szerint Dempwolf szerepet játszott a hatalmon levő szultán megmérgezésében. A török birodalom legmagasabb orvosi tisztségét is betöltötte, de néhány év múlva a hatalomra került új uralkodó megölette.

Nagyobb volt azoknak a száma, akik hosszabb-rövidebb ideig polgári orvosként működtek a török birodalom területén. Többségük hamarosan Nyugat-Európába költözött, vagy amnesztiát kérve, visszatért Magyarországra. Némelyikük később Garibaldi oldalán harcolt a Magyar Légióban, amelynek magyar orvosairól Bugyi Balázs külön tanulmányt írt.

Heinczmann (Heitzmann) Ágoston (1817–1900) törzsorvos Milánóban született, apja császári tiszt volt. Iskoláit Bécsben végezte, ahol 1847-ben seborvosi oklevelet szerzett. Végzése után Zágrábban tiszteletbeli sebésszé és táblabíróvá választották meg. 1848 nyarán jelentkezett a honvédségbe, ahol előbb lovasezrednél, később a 3. zászlóaljnál, majd az aradi tábori kórház 5. osztályán hadnagy alorvosi rangban teljesített szolgálatot. 1849. február 7-én nevét Sárkányra változtatta és már ezen a néven szerepelt, mint a pécskai tábori kórház főhadnagy főorvosa. Két hónap múlva a pétervárad kórház élére került és 1849 júniusában – Lumniczer Sándor javaslatára – törzsorvossá léptették elő. Pétervárad feladása után a törökországi Izmirbe menekült, de már 1851-ben – többed magával – a franciaországi magyar emigráció nevében köszöntötte az Egyesült Államokba tartó Kossuth Lajost. A következő évtizedekben felváltva élt Törökországban és Franciaországban, a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében szervező munkát fejtett ki a török fővárosban élő volt honvédek között. Schneider Antal és Fontana Fermo letartóztatása után Torinóba menekült. A Magyar Légió főorvosaként küzdötte végig az olasz egységért vívott

harcot. Sokáig foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Amerikába vándorol ki, mégis a kiegyezés után amnesztiát kért és visszatért Zomborba, ahol 1900. február 11-én halt meg.

Sárkány-Heinczmann sorstársa volt Törökországban és Itáliában Adliczer Antal hadnagy alorvos, aki orvosdoktori oklevelét Bécsben szerezte 1846-ban. A márciusi forradalom hírére hazatért. A délvidéki harcokban vett részt és a szabadságharc bukása után, az elsők között keresett menedéket Törökországban, de ott nem vállalt katonai szolgálatot. Az 1850-es évek végén több isztambuli követség orvosaként említik a visszaemlékezések. 1862-ben már az itáliai Magyar Légión főhadnagy orvosaként harcolt. A Légión feloszlata után Egyiptomba távozott és Alexandriában halt meg 1898-ban.

A törökországi emigráció igen érdekes egyénisége volt Fontana Fermo (1825–1863) bolognai születésű és a pesti egyetemen végzett orvos, aki 1848 őszén lépett a honvédségbe. 1849 januárjában – századosi rangban – rendező főorvosként működött a fővárost feladó alakulatoknál. Nem sokkal később az olasz légiónhoz osztották be és honfitársaival küzdötte végig a magyar szabadságharcot. Vidinben a török kórházban elhelyezett honvédeket kezelte. 1849 decemberében Kossuth bizalmas levelét vitte Belgrádba Czajkowskihoz, a lengyel emigráció szerbiai megbízottjához, de később is gyakran vették igénybe diplomáciai szolgálatát. Magánorvosként élt a török fővárosban, szoros kapcsolatot tartott fenn a magyar emigránsokkal és a visszaemlékezések mint a „magyarok orvosát” említik. Az 1850-es évek végén ő is szervező munkát fejtett ki Garibaldi megbízásából és Schneiderékkal együtt letartóztatták. A török bíróság tíz évi várfogságra ítélte, ahol tüdőbajban halt meg 1863 körül.

Tanulmányomban elsősorban azoknak az életútját követtem nyomon, akik hosszabb ideig éltek török földön vagy fontos szerepet játszottak a magyar emigráció életében. Rajtuk kívül még a Törökországban rövid ideig tartózkodó Schoepf Merei Ágoston, Buzay Károly, Czapkay József, Langer Ignác, Énekes József, Spacsek József (az utóbbi kettő Kossuth háziorvosa volt Kutahiában; Spacsek elkísérte az Egyesült Államokba is), Schindler Nándor, Ascher Náthán, Herczeghy-Fürst Móric, Blumberg Heinrich, Kisfi-Klein János, Tauszky Rudolf, a gyógyszerészek közül Velics Károly, Horváth János, Dulf Károly és Hamorszky Ferenc (Murád effendi) nevét csupán említem, mert életművük megírása nagyobb terjedelmű tanulmányt igényelne.

Az egykori honvédorvosok tevékenysége jelentős és egybe színes mozaikját képezi a magyar szabadságharc, ill. az azt követő törökországi emigráció történetének.